

Főiskolai robbanás avagy szakemberképzés futószalagon

Ha napjaink bizonyos jellegzetes és mélyreható következményekkel járó irányzatait — mint teszem azt a világ népességének növekedését vagy a járművek félelmetes száma okozta nagyvárosi közlekedési zűrzavart — joggal nevezik *robbanásnak*, analógia alapján ugyanez a kifejezés illeti meg azt is, ami elsősorban a nyugati világ főiskoláin történik. Nem a járványszerűen egyre több és több országra áterjedő és az elmúlt hónapokban mindinkább elmérgesedett diákzavargásokra gondolunk, nem a lángvöröshajú „Vörös Dani“-ra és az utcák kockaköveit felszedő, rendőrökkel megütköző, autókat gyújtogató híveire, hanem arra a folyamatra, mely az ötvenes évek végén vagy a hatvanasok elején az egyetemeken megindult és talán a tetőfokát sem érte még el akkor, amikor a Dutschke ellen elkövetett merénylet kivitte az utcára a nyugatnémet diákokat, a reformköveteléseiket felállító szónokok pedig a francia, olasz, spanyol, sőt — Oxford sokszázéves fennállása óta először — az angol diákokat is.

Nem kétséges, hogy a diáktüntetések, sztrájkok nem maga a *kór*, hanem annak csak egy tünete, a kór sokkal mélyebben gyökerezik. Pedagógusok és gazdasági szakemberek, pszichológusok és közírók, politikusok és tudósok jóval a jelenlegi diákmozgalmak kirobbanása előtt megállapították, hogy napjaink főiskolai oktatási rendszere súlyos válságba jutott. Erről tanúskodik az a számlálhatatlanul sok tanulmány, vitairat, cikk és riport, mely az elmúlt évek során — félénkebben vagy határozottabban — a főiskolai oktatás reformját követelte. Ezeknek az írásoknak azonban — sajnos — távolról sem volt akkora visszhangjuk, mint az elmúlt hónapok diákmozgalmainak. A felelős tényezők jóideig azzal áltatták magukat, hogy a főiskolai oktatás válsága úgynevezett *növekedési válság*, vagyis a gyors ütemű fejlődés elkerülhetetlen velejárója, mely majdan, ha a növekedés üteme meglussul, magától is megoldódik. Ezt az illúziót rombolták szét a sztrájkoló-tüntető diákok, akiknek fiatalos hevét nem hűthette le annak ígérete, hogy valamelyik következő generációnak már nem lesz része a mai nehézségekben.

A nyugati sajtó egy része sokáig azzal áltatta a közvéleményt, és vádolta egyúttal a diákokat, hogy jóformán maguk sem tudják, mit akarnak. Válaszul több ország különböző színárnyalatot képviselő diákmozgalma az általános: politikai, és sajátos: egyetemi követelések olyan listáit állította össze, hogy nyomban új vád született: a diákság kívánságainak tengeréből ember legyen, aki kihámozza a lényegét. A diákok politikai követeléseinek — sok közös, de sok, az egyes országok sajátos

nemzeti-társadalmi adottságaitól függő egyéni vonásainak — megvizsgálása külön tanulmányt igényelne. Ami minket most érdekel, az a diákok egyetemi vonatkozású követelése, mely országhatároktól függetlenül meglepően egyöntetű. A különböző országok sztrájkoló diáksága általában egyetértett abban, hogy a főiskolai oktatási rendszer jelenkori válságát nem lehet pusztán valamelyik rektornak, esetleg a reformot évek óta halogató (vagy álreformmal helyettesítő) miniszternek a leváltásával megoldani és nemcsak új előadótermekre, könyvtárakra, laboratóriumokra, diákotthonokra, jobban felkészült tanárookra van szükség, hanem új tantervekre, tanítási módszerekre is, és emellett főleg gyökeresen új egyetemi légkörre, az egyre erősebben jelentkező elidegenedési tendenciáknak gátat vető valódi párbeszédre tanár és tanítványai között.

Csábító feladat volna mélyrehatóan elemezni azt, amit „főiskolai robbanás”-nak neveztünk. A rendelkezésünkre álló keret azonban mindössze arra ad lehetőséget, hogy kiragadjuk a válságkomplexum néhány alapvető és jellegzetes okát. Bár a válságtünetek pillanatnyilag Nyugat-Európában a legélesebbek, mégis minden vonatkozásban foglalkoznunk kell az Egyesült Államok főiskola-ügyében jelentkező problémákkal is, mert ezek néha jobban megvilágítják a nyugat-európai főiskolákon végbemenő folyamatokat, illetve állandó összehasonlítási alapul szolgálhatnak.

Az anyák „forradalma”

Mondják, hogy a forradalmi hagyományok apáról fiúra szállnak. A lázongó — sokhelyütt túlnyomóan polgári származású — főiskolások esetében elég távoli ősökig kellene visszamenni, hogy ilyen tradíciókra leljünk. Az apák helyett azonban az anyáknak nem kis szerepük van abban, hogy fiaik és lányaik ma egyetemeket foglalnak el, és felfordított gépkocsik roncsaiból barikádokat építenek. Arra a 20—22 évvel ezelőtt megindult, eleinte szinte észrevétlen „forradalomra” célzunk, melynek „katonái” orvosi felügyelet alatt, szülőotthonokban vitték végbe hőstetteiket. Néhány évig úgy tetszett, nincs másról szó, mint a háború súlyos viszontagságai között elmaradt gyermekszülések bepótlásáról. Rövidesen azonban kiderült, hogy a fejlett nyugati országok többségében valóságos demográfiai forradalom zajlott le és zajlik mind a mai napig, vagy ha úgy tetszik: a gyermektelen vagy egygyermekes anya helyett divatbajött a három-, sőt többgyermekes. E forradalom — talán mondanunk sem kell — alapvetően különbözik napjaink demográfiai változásainak ismert válságtünetétől, mely oly sok fejfájást okoz a fejlődő afro-ázsiai és latin-amerikai országoknak. A nyugati országok „baby-boom”-ja minden szempontból egészséges folyamat, ennek révén ugyanis részben vagy egészben helyreállt több országban a korosztályok már-már felbillenéssel fenyegető egyensúlya.

Franciaországban például, valamikor a nagy polgari forradalom küszöbén, a XVIII. század vége felé születő gyermekek száma megközelítette az évi 1 millió főt. Száz évvel később már csak évi 850 000 gyermek jött világra, a második világháborút megelőző utolsó békeévben pedig mindössze 620 000. Kétszáz éven át tehát az elöregedés egyre súlyosabb veszélye fenyegette Franciaországot. Századunk első ötven esztendejében az ország lakossága mindössze 2 millió fővel szaporodott (39 millióról 41 millióra), de ez is inkább a bevándorlásnak, mint a születési többletnek volt köszönhető. Ezzel szemben 1946-ban — miközben a gyermekhalandóság az antibiotikumok megjelenésével a régebbi viszonyszám töredékére csökkent — a születő bábik száma újra felszökött 840 000-re, hogy azután a következő három-négy év átlagában elérje a 870 000-et, és azóta egyetlen esztendőben se essék 800 000 alá. Bár az ország visszafiatalodása — az élettartam jelentős meghosszabbodása miatt — sta-

tisztikailag még nem mutatható ki, a helyzet mégis gyökeresen megváltozott. 1948 és 1964 között az ország népessége több mint 7 millió fővel emelkedett, vagyis az előbbi fél évszázad átlagával szemben a népszaporulat több mint tízszeresére nőtt. A lakosság különböző korosztályait ábrázoló piramisban jelenleg a 17—21 évesek mezőnye a legszélesebb, vagyis azé az öt évjáraté, amely most van egyetemista sorban.

Jóllehet Franciaország példája kirívó, más nyugat-európai országokban is hasonló eltolódásoknak vagyunk szemtanúi. Olaszországban például csak azzal a különbséggel, hogy ott (különösen délen) azelőtt is aránylag magas volt a születések száma. Egyedül Nyugat-Németország népszaporulata tér el jelentősen a szomszédaiétól. A Németországot különösen keményen sújtó világgazdasági válság következtében 1929 és 1933 között igen alacsony, 33 és 44 között viszonylag magas volt a születések száma, hogy aztán 1945—48-ban ismét a mélypontra zuhanjon vissza. Ezért Nyugat-Németországban a megnövekedett létszámú fiatal korosztályokkal majd csak a 70-es évek derekán találkozunk.

Az Amerikai Egyesült Államok lakossága — rövid szakaszoktól eltekintve — jó másfél évszázad óta szüntelenül szaporodik. Az 1900. évi 77 és az 1910. évi 92 millióval szemben a lakosság száma ma meghaladja a 200 milliót. Míg azonban a húszas évek derekáig a szaporulat zömét a bevándorlás adta, majd a bevándorlás korlátozása után néhány évre (különösen az 1929-es világgazdasági válságot követő években) a népszaporulat is megcsappant, addig a második világháború után a „baby-boom“ itt is erőteljesen jelentkezett. A *U. S. Office of Education* adatai szerint (*Higher Education in the United States*. Washington, 1965) a 18—21 évesek száma az 1939. évi tízmillióról 1955-ben 8,5 millióra esett vissza, ma ellenben már eléri a 13 milliót, néhány év múlva, 1975-ben pedig már 16 millió ilyen korú fiúval és lánnyal kell számolnunk.

Miközben tehát az Egyesült Államok lakossága összlétszámának megduplázódásához mintegy 50 évre volt szükség, az iskoláskorú fiatalok száma napjainkban 20 év alatt kétszeresödik meg. Elméletileg ez azt jelenthetné, hogy minden egyetemi férőhelyre egy helyett két diáknak kellene jelentkeznie. A valóságban azonban kettő helyett három, sőt négy diák kéri felvételt.

Laviná zúdul az egyetemekre

Köztudomású — évek óta unos-untalan ismételjük —, hogy napjaink tudományos-műszaki forradalma az egyik oldalon nagyszámú képzetlen munkáskezet szabadít fel, a másik oldalon eddig soha nem ismert mértékkel követel új, magas és még magasabb képzettségű szakmunkaerőt. A tudományos kutatás, az oktatás, az ipar meg a szolgáltatások szakember-utánpótlási igénye a következő években előreláthatólag tovább növekedik. Sok ország oktatáspolitikája, számolva ezzel, szélesre tárta az egyetemek kapuít a tanulni óhajtó fiatalok előtt. Másutt, ha szűrővizsgának vetik is alá a jelentkezőket, évről évre nő a felvehető diákok száma. A fiatalok pedig? Megértik, hogy jövőjük biztosítéka a magasabb képzettség, és igyekeznek megszerezni.

A modern civilizáció eltudományosodása folytán a főiskolákra a hallgatók valószínűsége lavinája zúdul, állapította meg a nyugatnémet Speer professzor, a *Deutsche Forschungsgemeinschaft* — Német Kutatóközösség — elnöke (*Hochschul-Dienst*. Bonn, 1964), és cikkének, nem ok nélkül, ezt a címet adta: *Bildungskatastrophe* (Oktatási katasztrófa).

Nem ártana megvizsgálni kissé közelebbről, mit jelent számokban kifejezve ez a lavina.

Az UNESCO-kimutatás szerint 1963—64-ben minden 10 000 lakosra az Egyesült Államokban még „csak” 192 főiskolai hallgató jutott, Japánban 84, Franciaországban 71 (összehasonlításul: nálunk ugyanakkor kb. 62, szemben az 1938. évi 13-mal!). Abszolút számokban kifejezve ez Franciaországban körülbelül 340 000 diákot jelentett, az Egyesült Államokban közel 4 milliót. Azóta a francia egyetemi hallgatók száma elérte a 600 000-et, az amerikaiaké pedig a 6,5 milliót, vagyis a két ország egyetemeit ma 70—75 százalékkal több diák látogatja, mint 4 évvel ezelőtt. A már idézett *U. S. of Education* becslése szerint egy-két éven belül — vagy talán már az idén őszire — az Egyesült Államok főiskolai hallgatóinak száma elérheti a 7 milliót. 1975-ben pedig a 9-et.

Közvetlenül a második világháború kitörése előtt az Egyesült Államok 18—21 éveseinek még csak 14 százaléka végzett egyetemet. A mai fiataloknak már 45 százaléka, a most felnövő generációnak pedig már több mint a fele kísérel meg egyetemi vagy főiskolai oklevelet szerezni. Az amerikai adatok nem vehetők pontosan össze az európaiakkal, mert a tengerentúl a főiskolák közé számítják az ún. *junior college*-okat is, melyek tulajdonképpen kétéves felső technikumok. Ha azonban a főiskolások össz-létszámából le is újtjuk azt a mintegy tizenöt százalékot, mely ilyen technikumot végez, még mindig igazoltuk azt, hogy minden egyes diák helyett ma három-négy kéri felvételét az egyetemekre.

Hazai viszonyainkból kiindulva megszoktuk, hogy az egyetemekre igényes felvételi vizsga után bejutó diákok túlnyomó többsége meg is szerzi az oklevelet. A nyugati főiskolákon azonban nem ez a helyzet. Ezért jóval közelebb járunk a valósághoz, ha nem egyedül a beiratkozott hallgatók számából indulunk ki, hanem abból, hogy hány diplomát ad ki valamelyik ország.

Az Egyesült Államokban 4—5 esztendővel ezelőtt valamennyi szakterületen évente körülbelül 450 000 bachelor-fokozatú — nagyjából a mi államvizsgánknak megfelelő — egyetemi oklevelet bocsátottak ki. Jövőre az egyetemről kikerülő diplomások száma eléri a 7—800 000 főt. Vessük ezt össze azzal, hogy 1900-ban még csak 25 000, 1920-ban 40 000, 1940-ben pedig nem egészen 200 000 volt a végzősök száma. (Az adatokat közli: Berkner, L. V.: *The Scientific Age. The Impact of Science on Society*. New Haven, London, Yale University Press, 1965.)

Nyugat-európai vonatkozásban nem rendelkezünk ugyan abszolút számokkal, de van néhány sokatmondó összehasonlító adatunk. A londoni *New Scientist* egyik nemrég megjelent száma utal arra, hogy a népesebb Nagy-Britanniának csak harmadannyi egyetemi hallgatója van, mint Franciaországnak (600 000-rel szemben 200 000), ennek ellenére Franciaországban sem adnak ki évente több főiskolai oklevelet, mint a szigetországban. Másrészt az európai Közös Piachoz tartozó országoknak Brüsszelben működő, a főiskolaügyeket tanulmányozó intézete kimutatta, hogy 1962 és 1964 között az Egyesült Államokban több mint háromszor annyi bachelor-fokozatú oklevelet bocsátottak ki, mint az Európai Gazdasági Közösség országaiban együttvéve, jöllehet a lakosság száma körülbelül azonos. Az európai ilyen vonatkozású statisztikákat erősen lerontják az NSZK adatai. Nyugat-Németországban az előbbieken említett demográfiai adottságok következtében 1951-ben — ekkor végezték el a középiskolát a válság mélypontján, 1932-ben születettek — mindössze 31 000-en érettségiztek. Tizenkét évvel később, 1963-ban az érettségizők száma megkétszereződött, de már a következő évben, amikor a kapituláció évében születettekre került a sor, ismét erősen visszaesett. Ennek ellenére — miközben a szövetségi köz-

társaságban mindenki egyetért azzal, hogy a főiskolások számát sürgősen növelni kell — az egyetemek és a főiskolák zsúfolásig tömve vannak.

A közölt adatokból egy következtetést — úgy gondoljuk — nyomban levonhatunk: azt, hogy az egyetem nagyüzem lett.

Szakembergyártás futószalagon

Az amerikaiak kendőzés nélkül így nevezik az egyetemet: *plant of ph. d.-s* vagy *factory of engineers* — doktorgyártó üzem, mérnökgyár. Ezek az európai fülnek legalábbis szokatlan és mégis egyre inkább polgárjogot nyerő elnevezések önkéntelen hasonlatra készítetnek. Valami olyasmi megy végbe a szakemberképzés terén, ami a cipővel történt, amikor átkerült a céhmesterek műhelyében komótosan, de szeretettel dolgozó, a minőségre nem titkolt szakmai göggel ügyelő segítők kezéből a nagyüzemek futószalagjára. A cipőnek ez, ha talán minőségi szempontból nem is, de egyébként kétségtelenül hasznára vált: olcsóbb lett az ára, nagyobb a választéka.

De mi történik, amikor emberekből, diákokból kezdenek „futószalagon“ szakembereket, tudósokat nevelni?

A *U. S. News and World Report* tavaly július 11-i számában megjelent egyik színes beszámoló lelkesen állapítja meg, hogy ez mindenekelőtt — óriási business. A főiskolai oktatás a közeljövő legnagyobb üzlete a tőkésvilágban. Az elmúlt iskolaévben az Egyesült Államok körülbelül 18 milliárd dollárt költött oktatásra, ország-szerte százszámra épülnek új előadótermek, diákothonok, könyvtárak, kutatólaboratóriumok, valóságos új diákvárosok bújnak ki egyik napról a másikra a föld alól.

Egy New York-i bankár véleményét idézve a folyóirat megállapítja, hogy a múlt század gazdasági élete a nagy vasútépítéseknek köszönhetette fellendülését, a huszadik század első felének „bombaüzlete“ a gépkocsigyártás volt, az elkövetkező 2—3 évtizedben pedig az egyetemi és főiskolai oktatás lesz a „boom“ főtényezője, a gazdasági élet hajtómotorja.

Nyugat-Európa azonban — mint ismeretes — távolról sem rendelkezik olyan gazdasági erőforrásokkal, mint az Egyesült Államok. Bár e térség egyetemeit is milliósámszámra özönlik el diákok, a lázas ütemű fejlődésnek itt még nyomát sem látjuk. Létesült ugyan jó néhány, modern elvek alapján megszervezett új egyetem, büszkélkednek számos új és korszerű épülettel, ezek azonban egyáltalán nincsenek arányban a diákok megnövekedett számával. Ezért a zsúfoltság a nyugat-európai főiskolákon sokkal nagyobb, mint Amerikában, igen kevés a laboratóriumi férőhely, nincs elegendő számú és megfelelően felszerelt könyvtár, hiányoznak a tanuláshoz elengedhetetlenül szükséges segédeszközök, nem is szólva a diákothonokról.

Elidegenedés

Aligha szükséges fejtegetni, hogy a nagyüzemi termelésre való áttérés gyökeres változásokat szokott előidézni az élet minden vonatkozásában. Nézzük meg, mennyiben érvényes ez az egyetemi nagyüzemre, hogyan vélekednek erről a szakemberek és maguk az érdekelt diákok.

„A diákok — állapítja meg Ribicoff USA-szenátor (a washingtoni *Science* egy idézete szerint) — sokszázadmagukkal hallgatják egy számukra szinte megközelíthetetlen professzor előadását, akit nem ismernek (jóllehet nagy kiválóság!) és nem értenek. Az egyetemi hallgató a névtelenségbe süllyed: egy ülőhely elfoglalója az elő-

adóteremben, egy kartotékszám a tanulmányi osztályon, egy statisztikai adat a nyilvántartásban!”

Mi más ez, ha nem elidegenedés? A tőkés társadalom viszonyai között az elidegenedés — tudjuk — elkerülhetetlen tünet. De mindmáig általában inkább csak a munkamegosztás, az összefüggéseket nem látó résztevékenység velejárójának tekintették. Most — úgy véljük, súlyosabb formában — a szakemberképzésben is jelentkezik.

Kevéssé valószínű, hogy Bernard Schaver, 24 éves francia tudományos diák olvasta volna az idézett befolyásos amerikai szenátor néhány évvel ezelőtt elhangzott nyilatkozatát. Mégis, amikor a májusi franciaországi diáksztrájk idején a londoni *New Scientist* munkatársa — a lap 1968. május 23-i száma szerint — elbeszélgetett vele, mindenben alátámasztotta a szenátor véleményét, sőt meg is toldotta a párizsi egyetemen szerzett személyes tapasztalataival: „Az előadásokat általában 150—500 diák hallgatja. A termek többnyire annyira zsúfoltak, hogy nem is látjuk az előadót. Személyes útbaigazítást szinte lehetetlenség kapni, a professzorok teljességgel megközelíthetetlenek (!). A tanársegédekből nem hiányzik ugyan a segítőkészség (a képesség néha igen!), de alig jut idejük személyi problémákkal foglalkozni. Úgy érezzük, nem kapunk valóságos egyetemi oktatást. Nincs igazi dialógus tanárok és diákok között, a diákokat egyszerűen arra kárhoztatják, hogy meghatározott számú éven át keserves munkával a tények halmazát raktározzák el a fejükben vizsgázás céljából.“

Mire képes egy diák...

Alljunk meg egy pillanatra a sztrájkoló francia diák nyilatkozatának utolsó mondatánál. „Meghatározott számú év“-ről beszél. Voltaképpen hány egyetemi évről is van szó? Elméletileg és hivatalosan általában négyről. Franciaországban a diákok egy része valóban el is végzi 4—5 év alatt az egyetemet. Olaszországban ellenben, ahol az egyetemi reform kérdése 1959 óta vajúdik, jelenleg is öt-hat évig tartanak az egyetemi tanulmányok (*Tudományszervezési Tájékoztató*. Budapest, 1968. 1). Nyugat-Németországban — Baden-Württembergben például — a tavaszi és őszi vizsgaszesszióban minden száz diák közül mindössze egy áll a hivatalosan megállapított nyolc szemeszter után záróvizsgára. A diákok 82 százaléka tizenkét lehallgatott félév után mer (vagy tud) csak nekivágni a vizsgáknak, az átlagos félévszám 13,2. A képtelenül hosszú tanulmányi idő valóságos kontraszelekcióhoz vezet, és gyakran éppen a szellemileg legaktívabb egyéniségeket rettentí el a tanulástól (*Hochschul-Dienst*. Bonn, 1964).

A diákokkal szemben támasztott minőségi igényekről sok szó esik mostanában. Egyesek szerint a mai diákság szellemi színvonala alatta marad a régebbiekének, mások szerint ennek éppen a fordítottja igaz, de az egyre növekvő követelményeknek ma sokkal nehezebb eleget tenni, mint régen. Van, aki a középiskolai felkészítés elégtelen voltát hangoztatja, és azt állítja, négy-öt félév azzal telik el, hogy megtanítsák a diákokat olyan „elemi“ ismeretekre, melyeket a középiskolából kellene magukkal hozniok. No de azt sem vitathatja el senki, hogy a középiskolai program máris erősen túlszűfolt.

Nem kétséges, hogy a fiatalságnak minél nagyobb százaléka folytat egyetemi tanulmányokat, annál több lesz a hallgatók között az „átlagos“ intelligenciájú, hiszen egyetlen „tehetség“ sem volna „kivételes“, ha a nagy többség ugyanolyan tehetséggel rendelkeznék. A kérdés mármost az: mihez szabják az egyetemek a

mércét? Ahhoz, hogy a diákoknak bizonyos százalékából „csúcs” és „szuper-csúcs” szakembereket kell és lehet nevelni, avagy a gazdasági és művelődési élet tényleges szükségletei és lehetőségei megkövetelte jó szakemberek nevelésének tömegfeladatához?

A már idézett L. V. Berkner professzornak, a Nemzetközi Geofizikai Év kezdeményezőjének véleménye szerint a legmagasabb tudományos és műszaki posztokra, melyek közvetlen tevékenységétől — és betöltőik élelméljűségétől — függ az új iparágak megteremtése s az új technika új alkalmazási területekre való kiterjesztése, nem lehet csupán bachelor-fokozatot elnyert szakembereket állítani, hanem csakis olyanokat, akik a főiskola elvégzése után — a doktori fokozat megszerzéséért — legalább még további négy évi kutató-továbbképzésben részesültek. És gyakran még ez a képzés is kevés. Erre azonban az egyetemet végzetteknek mindössze 2—3 százaléka vállalkozik, több talán nem is alkalmas rá. Nem kétséges azonban — mondja Berkner —, hogy minden doktori fokozatot elnyert és elpozíciót betöltő tudós mellett öt-tíz mérnök, minden mérnök mellett pedig tíz-tizenöt képzett technikus dolgozhat. Ez azonban fordítva is áll — toldja meg szellemesen az amerikai geofizikus professzor. A tudományok minden egyes doktoráért, akit az egyetemek *elmulasztanak* kiképezni, a jövőben ötven-százötven közepesen képzetl szakemberrel kevesebbet lehet majd foglalkoztatni.

Hasonlóképpen vélekedik Walter Heisenberg. Az egyetem elvégzése utáni továbbképzés — fejtegette Észak-Westfália közoktatásügyi miniszterének címzett levelében — elengedhetetlen. De csak a diákok 20—30 százalékát lehet teljesítményeik alapján továbbképzésre bocsátani... A követelmények legyenek olyanok, hogy azoknak az átlagos diák 4 év alatt eleget tudjon tenni. A tananyagot a hallgatók döntő többségének szellemi színvonalához kell szabni... (*Hochschul-Dienst*. Bonn, 1964).

Crane Brinton amerikai tudós könyvében arra keres választ, hogy milyen szinten van a döntő többség szellemi színvonala. „Egy amerikai diák — írja — (és hozzá hasonlóan nyilván európai kollégája is!) aligha bölcsebb az ókor valamelyik tudósánál, és aligha van jobb ízlése, mint egy ókori művésznek, de összehasonlíthatatlanul több fizikát tud, mint amennyit a legnagyobb görög bölcs valaha is tudhatott... ám a fizikában nemcsak több tényt ismer, hanem — megérti a tények közötti összefüggéseket is, az elméleteket, a törvényszerűségeket. Mégis gyakran olyasmit követelnek tőle, aminek képtelen eleget tenni, vagy ha eleget tesz is, nem sok gyakorlati hasznát látja“ (*Ideas and Men*. New York, 1960).

A tanterveket lomtanánítani kell

Az egyetem nagyüzemmé válása mindenekelőtt két alapvető igényt támaszt: racionálisan kidolgozott, a lehetőségekkel számotvető és a valóságos szükségleteket szolgáló tantervek kidolgozását és megfelelően képzett tanári kar létezését.

„Az egyetemi tantervek gyakran sokkal elavultabbak, mint ahogy azt bárki is képzelne“ — állapította meg ez év május 25-i számának szerkesztőségi cikkében a londoni *Nature*. És e megállapítása egyaránt vonatkozik az angol és a nyugat-európai egyetemekre.

Az egyetemi tantervek, sőt az egész oktatási rendszer kialakításában a döntő szó végső soron az egyetemi tanároké. Közülük is csak azoké, akik mint katedrafőnökök vagy más jogcímen tagjai az egyetemi tanácsoknak. Számos jeles professzor — különösen a fiatalabbak, de a korhatár nem döntő — nem vehet részt az egyetemi tanácsülésen és így tantárgyáról távollétében, gyakran megkérdezése nélkül határoznak (*Nature*, 1968. június 15).

Sokan a döntésre jogosult tanárok közül kiváló, világhírnévnek örvendő tudósok. De vajon egy nagy tudós egyben az oktatási rendszer kitűnő szervezője is? A gyakorlat sokszor ennek az ellenkezőjét bizonyítja. Aki egész életét például az optikának vagy a leíró rovtannak szentelte, nem követel-e vajon lehetetlent — és sokszor fölöslegeset is — a diákjaitól?

A tantervek és vizsgarendek szüntelen lomtalanításának szükségességét sokan felismerték, számos szakember rájött, hogy a főiskolai reform nem egyszeri ténykedés, hanem folyamatos alkalmazkodási eljárás kell hogy legyen. Csakhogy sok egyetem tanácsában többségben vannak a korszerű áramlatok befogadására képtelen professzorok, akik megakadályoznak minden olyan reformot, mely a terjengős anyagot sűrítien, csökkenteni próbálja, vagy emberi mércék alkalmazását követeli a vizsgákon.

Az egyetemek az elmúlt évtizedekben — igaz — lényeges változásokon mentek át, de gyakran saját akaratok ellenére.

„Az ipari, demokratikus és tudományos forradalmak — írja Clark Kerr, a nagynevű California egyetem rektora (*The Uses of the University*. Harvard University Press. Cambridge, 1963) — fokról fokra behatoltak az egyetemekre és szinte a felismerhetetlenségig megváltoztatták ezek arculatát. Mindezekben a szellemi és társadalmi forradalmakban azonban az egyetemek mint intézmények eredetileg inkább voltak a »reakció bástyái«, mint forradalmi erők, jóllehet tagjaik (tanáraik) egyéni nézetei gyakran serkentően hatottak a változásokra... Ritka az az intézmény, amely olyan konzervatív a saját dolgai megítélésében, mint az egyetem, mialatt tagjai oly liberálisok, mihelyt a mások dolgáról van szó.“

... És mit nyújtanak a tanárok?

Jó szakemberek nevelésének előfeltétele a kiválóan képzett és megfelelő létszámú tanári kar. Csakhogy tudományos és emberi szempontból egyaránt megfelelő főiskolai tanár, illetve erre a célra alkalmazható személy nem sok van, mert az ipar — amely sokkal jobban fizet — elvonja a szakemberek javát. Sok nyugati egyetem küzd idült tanárhiánnyal. Erről tanúskodik az a rengeteg hirdetés az angol, francia és más nyelvű szaklapokban, mely tucatnyi megüresedett egyetemi állásra keres állandóan pályázót. Nyugat-Németországban a katedrák számát nemrég 3100-ról 4300-ra emelték fel. De az új állásoknak — megfelelő jelentkezők híján — eddig csak alig 20—25 százalékát töltötték be.

Ezek után, föltételezhetnők, hogy a meglévő tanári kar energiája nagy részével a diákok többszörösére nőtt tömegéből jó szakembereket nevel. De nem éppen így van. A tudományos kutatás és a tanárok mellékjövedelmét elsősorban biztosító tudományos szaktanácsadás az energia nagy részét felemészti. Erre a megállapításra jutott a washingtoni képviselőház 1963-ban kiküldött 9 tagú vizsgálóbizottsága is: „Van bizonyos határ — állapította meg az Elliott-bizottság jelentése —, melyen túl a kutatás, kutatóképzés, tudományos szaktanácsadás már oly sok energiát emészt fel, hogy a tanári kar nem képes többé ugyanannyi erőt összpontosítani az egyetemi hallgatóság oktatására, mint azelőtt.“

Csakhogy ezt nem hajlandók szó nélkül tudomásul venni az érdekelt felek, a diákok. Ők, épp ellenkezőleg, nagyobb igényekkel lépnek fel, mint azelőtt, szeretnének többet kapni tanáraiktól, mint amennyit azok nyújtani képesek vagy hajlandók“ „... A professzorok előadásai — mondta Bernard Shaver, a már bemutatott francia sztrájkoló diák — nagyon gyengék. Gyakran az előadott anyag meghaladott,

és szó sincs elemzésről, kritikai hozzáállásról. Az előadásokból hiányzik a dinamizmus, a professzorok inkább diktálnak, mint előadnak...“

Nem hangzanak ismerősen ezek a szavak? Nem találkoztunk néha a mi egyetemünk is hasonló panaszokkal?

Diákok és munkások

Sok mindent el kellene és lehetne még mondani a főiskolai oktatás válságáról. Az utóbbi időben gyakran hangoztatják, milyen fontos volna elmélyíteni az oktatás-gazdaságtan terén végzett kutatásokat, hogy az egész képzési rendszert közvetlenül a gazdasági élet fejlesztésének szolgálatába lehessen állítani. Beszélnek arról, hogy az egyetemeknek ki kellene szélesíteniük kapcsolataikat a termelő üzemekkel, mert így önálló jövedelmekre tehetnének szert és egyrészt függetlenebbé válnának az állami költségvetési alapoktól, másrészt fokozottabb ütemben fejleszhetnék meglévő intézményeiket. Sok szó esik a diákok önkormányzatáról, a diákság és az egyetemi karok vezetősége közötti párbeszéd korszerűbb alapokra helyezéséről, a diáksajtó szerepéről és számos más kérdéstről is.

Mindezekre a problémákra (és távolról sem soroltuk fel valamennyit) nem tudunk részletesen kitérni, a válság egyik politikai jellegű tünetét azonban feltétlenül meg kell még említenünk.

A Bécsben megjelenő marxista *Weg und Ziel* (1968. 6) aggodalommal állapítja meg, hogy az évtizedeken át alkalmazott és jól bevált jobboldali taktikát — a diákok kijátszását a munkások ellen — most sokfelé megpróbálják ellenkező előjellel alkalmazni: a munkásokat igyekeznek kijátszani — helyenként nem is sikertelenül — a diákok ellen. A folyóirat nyugat-németországi és ausztriai példákkal igazolja megállapítása helytálló voltát. E taktika sikere kétségtelenül azon múlik, hogy a nyugat-európai diákságnak csak elenyésző része munkás- és falusi származású, a túlnyomó többség a jobbmódú polgárság fiainak és lányainak soraiból kerül ki. Spanyolországban például a diákságnak csak 1, Nyugat-Németországban 7,5, Franciaországban 11,5 százaléka munkás-, illetve falusi származású. Nagy-Britanniában jobb az arány: 30 százalék, az Egyesült Államokban pedig a főiskolai hallgatók döntő többsége munkás-, illetve farmerszülők gyermeke (*Tudományszervezési Tájékoztató*. Budapest, 1967. 3—4).

Ez is egyike azoknak a lényegbevágó kérdéseknek, melyeknek megoldása nélkül a nyugat-európai főiskolai válság aligha lesz legyőzhető.

Semlyén István

A fejlett tőkésállamok polgári pártjai

A politikai pártok ugyanúgy a polgári társadalmi rend szüleményei, mint a parlamentarizmus vagy a politikai pártok ideológiáját és programjait megteremtő modern társadalomtudományok. Így a politikai pártok története alig két évszázados múltra tekinthet vissza. S abból is az első évszázad a pártok kialakulásának, az ideológiai álláspontok tisztázásának és a programok kidolgozásának a története.

A mai értelemben vett pártok lényegében a XIX. század második felében jöttek létre.

A politikai pártok fejlődésének vizsgálatakor a történelmi materializmus tételeire támaszkodva abból kell kiindulnunk, hogy a termelési erőkben végbemenő forradalmi átalakulások gyökeresen megváltoztatják az egész társadalmat tulajdonviszonyaival, osztályszerkezetével és ideológiai felépítményével együtt. A politikai pártok létrejöttét és további alakulását tanulmányozva legalább három egymással összefüggő, de mégis jól körülhatárolható szakaszt lehet megkülönböztetni. Az első az ipari forradalommal, s lényegében egy konzervatív és egy liberális jellegű pártcsoportosulás kezdeti megjelenési formáival indul el — Angliában a XVII. század közepétől, az Amerikai Egyesült Államokban és Franciaországban a XVIII. század utolsó negyedétől, Németországban s a többi nyugat-európai és a skandináv államokban pedig a XIX. század első évtizedeitől —, ez egészen a század hatvanas-hetvenes éveig tart. A második szakasz a határozott programmal és ideológiával rendelkező politikai pártok működését öleli fel, és egybeesik az ipari forradalom teljes kibontakozásával, a monopolkapitalizmus korszakának történetével (az 1870-es évektől a második világháború végéig). A harmadik szakaszt pedig az új tudományos-műszaki forradalom, az atomkorszak beköszöntése s a politikai pártok ennek megfelelő újracsoportosulása jelzi.

Angol politikai változások

Közelebbről vizsgálva kitűnik, hogy valóban lényegbevágóak azok a változások, amelyek szakaszonként bekövetkeznek s a pártok programatikussá célkitűzéseit és ideológiáját jellemzik. Az ipari forradalom Angliában indul el és megy végbe a XVIII. században, miután a korai kapitalizmus manufaktúra-ipara már az előző században naggyá nőtt. Nem véletlen tehát a két jelentős, osztályérdekeiknek megfelelő módon szervezkedő embercsoportnak politikai tömörüléssé válása. A földbirtokos arisztokrácia, a „landlordok“, a nemesség a politikai hatalom megtartására törekszik, s létrehozza a *tory*-pártot, a későbbi konzervatív párt első formáját. Velük szemben alakul ki a *whig*-párt, a liberális párt hajdani őse, a világereskedelmet kezükben tartó üzletemberek, bankárok, manufaktúra-iparosok, majd gyárosok politikai csoportosulása. Nyilván filozófiát is találunk a pártcsoportosulások mögött s Bacon vagy Locke a liberális whig-ideológiának legalább annyira formálói, mint Berkeley irracionalista követői a konzervatív tory-ideológiának. Ami viszont érdekes és jellemző az angliai politikai pártok történetének alakulására, hogy már ekkor kiformalódik a kétpártrendszer, amely lényegében mindmáig jellemző az angol viszonyokra. Természetesen mindig vannak kis pártok is, amelyek világnézeti vagy érdekvédelmi alapon szervezkednek. Lényegében azonban két nagy párt, illetve pártcsoportosulás körül tömörülnek a választók tömegei.

A XVII. és XVIII. században, a whigek és toryk egyetértének abban, hogy az „egyenlősítők“ és más szocialista jellegű csoportok szervezkedését gátolják s önálló fellépésüknek útját állják. A XIX. században könyörtelenen terrorintézkedéseket léptetnek életbe a politikai harcokra készülő chartista mozgalom ellen. A liberális párttá alakuló whigek szociálpolitikájukkal igyekeznek magukhoz kapcsolni szavazópolgárokként a munkásság tömegeit. Különben is gazdasági hatalmának növekedésével és számbeli túlsúlyával a polgárság mind hatalmasabb tényezővé válik a vidékre támaszkodó konzervatívokkal szemben. Polgári vonatkozásban a haladó világnézetet a liberálisok képviselik. Szabadelvű ideológiájukat olyan gondolkodók alapozzák meg, mint Bentham utilitarista filozófiájával, Adam Smith és

David Ricardo az iparszabadság követelésével, John Stuart-Mill a szabadság apologetikájával, Cobden a szabadkereskedelem egyedül üdvözítő tanával, vagy Spencer társadalmi-darwinista szociológiájával.

A XIX. században mindenesetre készen áll a liberális ideológia, s a laza whig-pártcsoportosulás helyébe szervezett és határozott programú párt lép. A tory-csoportosulás is átalakul szervezett párttá. Ideológiájában most már védelmezi a kapitalista társadalmi rendet, a gyarmati hódítások élére áll, a fennálló intézményeket azonban konzerválni akarja, ellenzi a reformpolitikát, s a politikai vezetést a maga számára kívánja monopolizálni. A századforduló előtt a munkásmozgalomnak is sikerül létrehoznia a maga szocialista pártját, de évtizedekig tart, amíg az ellenzéki harmadik pártból a hatalomért eséllyel vetélkedő párt lesz. A három párt rendszere azonban nem bizonyul tartósnak s az első világháború óta a konzervatív párt és a szocialista jellegű Labour Party harcol a hatalomért. A liberális párt szerepe fokozatosan csökkent, és befolyása ma már csekély. Lényeges változás következett be az ideológiai fronton is. A konzervatív párt átvette a liberális hagyományokat, a liberális választópolgárok nagy része viszont a labourista táborba ment át.

Az amerikai kétpártrendszer keletkezése

Bizonyos hasonlóságot mutat a fejlődés az Amerikai Egyesült Államokban is. Az amerikai polgárok — kereskedők, kézművesek, telepesek — a függetlenségi háborút többé-kevésbé egységesen vívták meg. Alig nyerik el azonban a függetlenséget, az új állam életével kapcsolatban máris két nagy csoportosulás, a „federalisták“ és „anti-federalisták“ pártja alakul ki. A federalisták a radikális demokrácia, az alkotmányos központi hatalom hívei. Az anti-federalisták whig-jellegű népi tömörülés, s a sajátosan értelmezett demokrácia nevében ellenzi az alkotmányt és a központi kormányt. Az angliai tory és whig csoportosulástól eltérően, itt az ellentét nem a feudális tartalmú politikai konzervativizmus és a polgári liberalizmus között áll fenn, hanem az új polgári liberalizmus kétféle értelmezése körül jelentkezik. Hamilton az iparosodás és gazdagodás útját a központosításban vélte felfedezni, Jefferson viszont a decentralizációban, a farmerek és iparosok minden központi megkötöttség nélküli szabadságában látta az „amerikai álm“ beteljesedését.

Az alkotmány körüli vitákból, a federalisták és antifederalisták csoportjaiból már a XIX. század elején megszületett a két párt, amely ugyan másfél század alatt sok átalakuláson ment át, de *mindmáig alapja az amerikai kétpártrendszernek*. Hamilton a vagyonos osztály gyors létrehozása végett a védővámrendszert támogatta, Jefferson a szabad-farmerek és „mechanikusok“ tömegeinek jólétében kereste a jövő útját. Jefferson jakobinus és korlátozás nélküli radikális-liberalizmusa 1800 körül teljes diadalt arat, de csak átmenetelig, mert az „egységes“ republikánus mozgalom kettéoszlik s megalakul a század második negyedében a „nemzeti republikánusok“ és a „demokrata republikánusok“ pártja. A nemzeti republikánusok pártja mögött a kereskedők, nagybirtokosok, ültetvényesek, rabszolgatulajdonosok, spekulánsok, bankárok és tisztviselők állottak. A demokrata republikánusok táborába a „javakat termelő“ farmerek és mechanikusok tömörültek. Kezdetből fogva az egész század folyamán jelentkeznek kísérletek más politikai pártok — Alkotmányos Unió Párt, Szabadság Párt, Populista Párt — alakítására is. A választók 90%-a azonban továbbra is a két nagy párt valamelyikére szavaz. A többi párt legfeljebb helyi sikereket ér el.

Érdekesen alakul a republikánus és demokrata párt sorsa a múlt század közepétől napjainkig. Mindkét párt több társadalmi csoportot foglalt magába, s a kapitalizmus fellendülése idején természetesen adódnak azok az ellentmondások, amelyek lényeges átalakulásokat idéznek elő a két párt ideológiájában és tagságának szerkezetében. Az amerikai politikai pártok egyik szociológus-történésze szerint az Egyesült Államokban minden új párt vagy pártalakulás a régi párt ellenzékeként jön létre. A konföderáció kormányának ellenzői lesznek a federalisták; az antifederalisták válnak jeffersoni republikánusokká; az Adams elnök rabszolgafelszabadító ipari burzsoá demokratizmusát elvetők az indián-ellenes és rabszolga-tartó Jackson elnök mögött mint a népi és radikális demokrácia hívei sorakoznak fel (Wilfred E. Binkley: *American Political Parties*. New York, 1962. 206).

A módos rétegeket képviselő nemzeti republikánus párt a század közepén lényegében széthull. A bomlás egy új párt, a Republikánus Párt megalapításával ér véget 1854-ben. Ez azonban ellentéte a réginek. Binkley szerint tagságával és választóinak nagy részét a független farmerek és bérmunkások tömegéből rekrutálja, teljes szabadságot követel minden tekintetben, s 1857-től kezdve, Lincoln fel-tűnésével, megkezdzi az agitációt a rabszolgaság megszüntetéséért. Cole professzor egyik tanulmányában arról ír, hogy a Republikánus Párt amerikai Labour Party-nak indult s ideológiájában az egyenlőségi doktrína és utópista szocializmus elemei voltak a döntőek. Mindenesetre a kisemberek pártja lett, s Lincoln a jeffersoni demokrácia hagyományainak szellemében szerezte meg a hatalmat és vezette a Dél elleni rabszolga-felszabadító küzdelmet.

Ugyanebben az időben a demokrata republikánus párt is válságba kerül. A régi demokraták az új republikánus pártba mennek át, s a régi pártban megerősödik az ültetvényesek és rabszolgatartók pozíciója. A párt válsága súlyosbodik a polgárháború alatt, s vezető rétegében fokozódik a zavar, elmélyülnek az ellentmondások.

A polgárháborút követő évekre nagy gazdasági fellendülés következik. Kezdődik az „aranykor” s az iparbárok, kereskedők és bankárok — a déli ültetvényesekkel szembeni ellenszenvük következtében is — a Republikánus Pártba tömörülnek. A háttérből Morgan és a nagytőke más „kapitányai” irányítják az ellenzékét, s rövid idő alatt, az 1868-as konvención elérik a párt újjászervezését. A kisemberek háttérbe szorulnak, a Republikánus Párt újjászületik, s bár derékhadát még mindig a középosztály alkotja, a vezetés mindinkább átmegy a felső rétegek kezébe. A pártnak van egy, az ipar és kereskedelem minden eszközzel való fellendítését propagáló része: a liberális republikánusok; egy másik, szám szerint kis frakció a déli ültetvényesek érdekeit védi konzervatív programmal. Így aztán olyan helyzet áll elő, hogy bár a szavazók nagy része még mindig a kisemberek közül kerül ki, a szabad farmerekre támaszkodó agrár-republikánusok s a munkásokat tömörítő radikális-republikánusok súlya a párt vezetésében fokozatosan csökken.

Az „újjászületett” Republikánus Párt jobbrtolódása s a régi demokraták aktivizálódása a hetvenes években a Demokrata Párt újjászervezését eredményezi. Az északi államokban megerősödő szervezetek a jacksoni népi-demokraták befolyása alá kerülnek, s a konzervatív ültetvényesek szerepét a vezetésben is ellensúlyozzák. A század vége felé a szociális elégedetlenségből született, farmereket tömörítő populista párttal fuzionálnak a demokraták, s új programjukban feladják a szabad verseny elvét. Elfogadják a nagy gazdasági monopóliumok megrendszabályozására és a kisemberek érdekeinek védelmére irányuló kormányzati beavatkozás szükségességének gondolatát.

A XX. század első negyedének politikai életét a két párt uralma s ideológiájának további kikristályosodása jellemzi. Vannak republikánus elnökök, mint Theodor Roosevelt, akik megkísérik a monopóliumok megrendszabályozását s az „egyenlőség“ megteremtését a tőke és a munka között. Kormányzásuk azonban, s ez főleg W. H. Taft elnöksége idején válik világossá, az iparbárok és banktőke politikai uralmát teszi teljessé. Az a Republikánus Párt, amely Lincoln alatt a néptömegek, a dolgozó emberek pártja volt, s amelynek még a századforduló után is volt kapcsolata Gompers és más vezetők révén a szakszervezeti munkásmozgalommal, lassan eltűnik. Binkley szerint 1908 után az „American Federation of Labor“ befolyása csaknem semmivé válik, ellenben döntő szerephez jut a mind hatalmasabbá terebélyesedő gyáriparos-szövetség, a „National Association of Manufacturers“. Az 1908-as republikánus-platform már határozottan leszögezi a „szabadság“ mellett a „tulajdon sérthetetlenségének“ elvét, s a szakszervezeti vezető Gompers a Taft-adminisztráció alatt „persona non grata“ lesz a Fehér-házban.

A Demokrata Pártban a századforduló után megerősödik a kisemberek védelmének politikája. A szakszervezetek kezdenek feléje fordulni, különösen miután a párt elfogadja Wilson „New Freedom“ (Új Szabadság) programját, amely a „laissez faire“ — régi fogalmazású szabad verseny elvét „pozitív kormányzati szabályozással“ helyettesíti, s szükségesnek tartja „a monopóliumok szétbontását“ az igazi „üzleti szabadság“ védelmében. Wilson programja igyekszik kielégíteni a középosztályt, a kis üzletembereket, a munkásokat s a farmereket is. Kormányra kerülve, kísérletet tesz egyes reformok bevezetésére. Elősegíti a munkástörvényhozást, hitelt nyújt a farmereknek, ellensúlyozza a gyáriparos-szövetség kizárólagos befolyását, s eléri, hogy a „Labor“, a munka tömegei mindinkább saját kormányuknak tekintik a Demokrata Párt adminisztrációját.

A két világháború között és a második világháború után a két párt lényegében ugyanazokat a programatikusan célkitűzéseket követte, amelyeket a századforduló után kialakított, természetesen figyelembe véve az új tudományos-technikai-ipari forradalom eredményeit. Mindkét párt változatlanul több társadalmi csoportnak az érdekeit igyekszik képviselni, s mindkét pártban időnként bizonyos kérdésekkel kapcsolatban liberális vagy konzervatív erők kerekednek felül. A Republikánus Párt kormányzata alatt a monopóliumok uralma általában zavartalanabb. A demokrata párti elnökök adminisztrációja időnként kedvez a szakszervezeteknek és a dolgozó rétegeknek. Így volt ez a Roosevelt-adminisztráció idején, főleg az 1935—1940 közötti időben, amikor a radikálisabb szakszervezetek és Franklin D. Roosevelt együttműködtek, s hatalmas sztrájkmozgalmak kényszerítették a törvényhozó testületeket a szociális törvényhozás megjavítására. Hasonló jelenségekkel találkozunk a Kennedy-kormányzat éveiben is. Az ugyancsak demokratapárti Truman- és Johnson-adminisztráció alatt viszont konzervatív irányzatok kerültek felül az amerikai belpolitikában.

A francia pluralista pártrendszer

Az angol és amerikai kétpártrendszer mellett nem érdektelen egy pillantást vetni az európai formájú politikai sokpártrendszer kialakulására. Ennek legklasszikusabb példája a franciaországi politikai pártok esete. Ellentétben a whig-tory, federalista—antifederalista pártcsoportosulással, Franciaországban már kezdettől fogva sokkal élesebb az osztályon vagy osztályokon belüli csoportérdekek szerint kibontakozó politikai pártalakulás. Már az ideológiai előzmények is sokkal differenciáltabbak. Descartes racionalizmusa, Diderot és Holbach materializmusa, Montesquieu hatalomról és kormányzatról szóló elméletei, Rousseau társadalmi-szerződéstana, Vol-

taire radikalizmusa, Mably és Morelly korai utópista szocialista tervezgetései elég ideológiai alapot teremtettek különféle klubok, jelentős személyiségek: Condorcet, Danton, Marat, Robespierre, Saint-Just, Hébert, Roux, Babeuf és irányzataik számára a pártalakulás tekintetében. A diadalmas forradalom után azonnal kialakulnak a pártcsoporthozások — jól körülhatárolt oszttályalapon. A girondisták a nagypolgárság és a vidék képviselői, a hegyipárt Párizs kispolgáira, legradikálisabb csoportjai, a jakobinusok és Marat hívei a munkásnegyedekre támaszkodtak.

Az első császárság ugyan nem engedélyezte a pártok működését és elnyomott minden ellenzéki megmozdulást, de nem tudta megakadályozni, hogy ne éljenek tovább és ne hassanak az oszttályérdeknek megfelelő pártideológiák. A Bourbon-restauráció idején pedig a nagypolgárság girondista, a neptömegek jakobinus, radikális és szocialista szervezkedései mellé még odakerültek a különféle dinasztikus mozgalmak, amelyek a napóleoni liberális monarchia, a feudális abszolút monarchia vagy a polgárkirályság eszményét propagálták. Az 1830-as forradalom végül létrehozta a pluralista alapokra helyezett parlamentarizmust, s ettől kezdve tucatnyi birtokos, nagypolgári, kispolgári és munkásérdekeket védő royalista és köztársasági, liberális és radikális, demokratikus kispolgári szocialista és munkás szocialista párt vívta küzdelmét a politikai arénában.

Az ideológiai küzdelem is a pluralizmus jegyében folyik a francia polgári társadalmon belül, s tartós erőszakrendszabályokat a XIX. század folyamán csak a szocialista mozgalom ellen hoznak. A feudális konzervativizmus doktrínáját építik s rendi államról álmodoznak Chateaubriand és a katolikus filozófusok, Condorcet nagypolgári-girondista vonala konkrétan ideologizálódik Guizot vagy Thiers kormányzati politikájában és történetiszemléletében, a jakobinizmus virágzik Michelet, Ledru-Rollin és mások tanításaiban, a szocializmus demokratikus eszméit követőket Louis Blanc, az anarchizmusét Proudhon, az utópistákét Fourier és Cabet szervezik pártokba.

Az ideológiai harcok közepette, Franciaországban születik meg az új társadalomtudomány, a *sociológia*, amely a már-már öncélúvá váló régi politikai tudományt új tartalommal töltötte meg. Saint-Simon az elindítója a szociológiának, s polgári ágának Comte a megteremtője, aki rendszerével a polgári pártok ideológiai meg-alapozójává vált. Tanítványai konzervatív-nagypolgári és radikális-kispolgári irányba fejlesztették, s lényegében belőle nőtt ki Durkheim szociológiája a huszadik század elején, s ennek továbbfejlesztése lett a mai pluralista szociológia.

Természetesen a politikai pártok fejlődése sokkal szövevényesebb utat tett meg és bonyolultabb politikai életet eredményezett Franciaországban, mint Angliában vagy az Egyesült Államokban. Az első köztársaságot császárság, majd restauráció, újabb köztársaság és polgárkirályság, megint forradalom 1848-ban és császárság, a párizsi kommün kísérlete s utána napjainkig más-más formákban megjelenő, alkotmányos-parlamentáris és elnöki uralomra alapozott köztársaság váltotta fel. A XIX. század folyamán kialakult és a századfordulóra kikristályosodott politikai pártok rendszere egészen napjainkig él.

A francia politikai pártok között a monarchista csoportok befolyása csaknem végig jelentéktelen. Ugyanakkor azonban erős konzervatív erők tömörülnek különféle „republikánus“-elnevezésű és egyházi színezetű, a keresztény-demokráciára emlékeztető pártokba. A középosztály és kispolgárság tömegei a radikális és radikális-szocialista pártokat hozták létre, s a jakobinizmust vegyítették a kispolgári szocialista ideológiákkal. A francia munkásosztály ugyancsak önálló szocialista pártokba szervezkedett. Reformista, anarchista, szociáldemokrata és marxista szocialista irány-

zatú pártokból jött létre a II. Internacionálé segítségével az SFIO (Section Française de l'Internationale Ouvrière), amelynek törzséből alakult meg 1921-ben a Francia Kommunista Párt.

Németországban, Belgiumban, Hollandiában, Svájcban, a skandináv államokban, Ausztriában és Olaszországban a pártalakulások és politikai pártok pluralizmusa az angolszász és francia út között van. Elégé határozott osztályalapon alakultak ki konzervatív, liberális, agrár és munkáspártok. Polgári pártok jöttek létre egyes helyeken nacionalista vagy vallási színezettel is. A legtöbb országban öt-hat polgári párt küzd egy évszázad óta a választópolgárok szavazataiért és a politikai pártrendszer van, akár öt-hat, vagy a francia példa szerint 12—15, legtöbbjük lényegében mind a kapitalista társadalmi rendszert védi és építi, s ma a konzervativizmus tartalma ugyanúgy megváltozott, mint a liberalizmus ideológiája. A konzervativizmus ma már egyáltalán nem gondol feudális rendi államra, s a néptömegeket inkább mérsékelt reformokkal igyekszik megnyerni, mint nyers nacionalista és fasiszta ellenforradalmi kísérletekkel. Jellemző, hogy a keresztény-szocializmus is óriási fordulatot tett. XIII. Leó az 1891-ben meghirdetett *Rerum novarum* enciklikájában még a rendi államról szóló elképzelés felidézésével teremtette meg annak az ideológiának az alapjait, amely Ausztriában például az embertelen és vérengző keresztény-szocialista parancsuralomhoz vezetett 1934-ben, s amely az 1936 utáni években nyíltan támogatta a fasiszta erőket Spanyolországban. Ez az enciklika még könyörödmányokkal és mérsékelt szociálpolitikával igyekezett megoldást keresni a nyomor leküzdésére. XXIII. János 1963-ban kibocsátott *Pacem in terris* enciklikájában viszont már megállapítja, hogy korunk fő jellemvonásai közé tartozik a munkásosztály „gazdasági és társadalmi“ téren való fokozatos előtörése s a munkásosztály fontos tényezőként való elismerése minden területen.

De a liberalizmus nem ragaszkodik a szabad verseny elvéhez, s nem zárja ki a gazdasági tervezés bizonyos lehetőségét. Walter Lippmann megfogalmazása szerint „a történelmi liberalizmus az ipari forradalom szükségszerű filozófiája volt“. Az alkotmányosság győzelmét jelentette az önkény elleni harcban. A polgári munkamegosztás, a demokrácia és a közjogi törvény „organikusan“ kapcsolódott egybe a liberális burzsoá társadalomban. Ma azonban, az új ipari forradalom következtében a munkaszervezés, a tervezés válik döntő elemmé a kapitalizmusban, így az előtérben az „iparbárók“, a „bankárok“ szerepét mindinkább a technokraták és menedzserek veszik át, akik minden jel szerint a gazdasági mellett a társadalmi élet szervezésébe is mind erőteljesebben kívánnak beleszólni ..

Az angol, amerikai és francia példák összevetése

A polgári társadalom parlamentarizmusát általában a pluralizmus jellemzi. Ha konklúziót akarnánk levonni az elmúlt két évszázad burzsoá pártalakulásainak történetéből, akkor az angol, amerikai és francia példa alapján a három egymással párhuzamosan fejlődő rendszer fő jellemvonásait a következőkben foglalhatjuk össze: a monarchia a köztársasággal való küzdelemben alul marad, s az arisztokratikus rendszert a polgári demokrácia váltja fel; a köztársaságban a polgári pártok megoszlanak, s nemcsak a régi rend arisztokráciájával kell megküzdeniök, hanem a liberalizmus kebelén belül kialakuló despotizmussal is; egyidőben létezik abszolút és alkotmányos monarchia, parlamentáris köztársaság és elnöki republika; küzdelem folyik a centralizált és egységre törekvő autokrácia és a liberális pluralizmus között, s ahogyan Duverger megállapítja, a polgári demokraták pluralizmu-

sát nemcsak a többpártrendszerű kormánykoalíció, hanem lényegében a kétpártrendszerben az egypárt kormányzása is jellemzi (*Introduction à la politique*. Paris, 1964).

Az angol parlamenti rendszer két pártra támaszkodik, de egy párt alakít kormányt. Előfordul, hogy a kormányalakító pártnak 100—150 többsége van a parlamentben, holott sokszázezerrel kevesebb szavazatot kapott, mint az ellenzéki párt. A pártok több osztály, csoport vagy réteg képviselői, s ideológiájukban is vannak különféle irányzatok.

Az Egyesült Államok parlamenti rendszere szintén két pártra támaszkodik, s ezek ugyancsak több osztályt és társadalmi csoportot egyesítenek. A világnézeti csoportosulás kevésbé világos és határozott, mint Angliában. A „demokratikus“ alkotmány „autokratikus“ döntésekre ad lehetőséget, a parlamentarizmus ugyanis elnöki hatalommal jár együtt. Az elnök nevezi ki a kormány tagjait, s a parlament nem bukthatja meg az elnök egyetlen munkatársát sem.

A francia parlamenti rendszert a sokpártrendszer s a pártkoalíciók kormányzása jellemzi egész története folyamán. A pártok képviselői a választói rendszer következtében nem felelnek meg a leadott szavazatok erőviszonyainak, s nyilván ez is egyik oka a sokkal bonyolultabb politikai manővereknek. A legtöbb nyugati állam választójoga az angol relatív többségű, és francia két-menetes választással szemben proporcionalitás alapján, országosan dönti el a pártok képviselőjét a parlamentben.

A politikai pártok történeti, tipológiai és szociológiai vizsgálatának természetesen még számos igen bonyolult tényezőre is ki kell terjednie, ha világos képet akar rajzolni azok fejlődéséről. Duverger például fontosnak tartja a biológiai, faji, pszichológiai, demográfiai, földrajzi, társadalom-gazdasági, technikai, ideológiai és kulturális tényezők vizsgálatát. Véleménye különben az, hogy az Egyesült Államokban „rugalmas“, Angliában pedig „merev“ kétpártrendszer van, s míg Franciaországban a sokpártrendszer „anarchikus“ jellegű, addig a skandináv államokban „fegyelmezett“. Ezeknek és még más tényezőknek a vizsgálata feltétlenül fontos, különösen a polgári pártok mai formájának, alakulásának és ideológiájának megértése szempontjából.

Jordáky Lajos

Sport és humánium

Be kell vallanunk, hogy a sport mindennapjaink zajos és türelmetlen jelensége. Azt is mondhatnók, hogy terrorizál. Teljes embert kíván, mind a közvetlen művelőjétől, mind azoktól, akik csak érdeklődésüket és nem fizikai erejüket ajándékozzák neki. Ugyanakkor bosszantóan zsupori az örömök osztogatásában. Felkavar, de nem elégíti ki, elveszi idődet, nyugalmadat, és még csak abban sem vagy biztos, hogy érdemes-e papjává szegődnöd. Talán meggondolatlanul ajándékozzuk oda neki a kirándulásra ragyogóan alkalmas vasárnap délutánjainkat, estéink pihenésre szánt csendjét, feleségünk lelki nyugalmit. Képesek vagyunk barátainkat elveszíteni meddő sportvitákban, hogy aztán rádöbbenjünk, nem is lehetett igazunk, mert vagy a kedvenc csapatunk erőseit értékeltük túl, vagy az ellenfél képességeit becslöttük alá.

A kedvezőtlen diagnózis ellenére, amelyet itt impresszionisztikusan felvázoltunk, vannak olyan mozzanatok a sportban, amelyek érthetővé teszik térhódítását

és rendkívüli vonzóerejét. Vizsgáljuk meg türelemmel, tapintsuk ki fájó pontjait, nézzük meg, miben áll a varázsa.

Közel háromezer éve sportol az emberiség, első adataink róla egyidősek a homéroszi eposzokkal. Bizonyára már azelőtt is sportoltak, mielőtt a peloponnészoszi Olümpiában 776-ban i. e. „isteni sugallatra“ felújították a Zeusz tiszteletére rendezett ünnepségeket, és testedző gyakorlatokat is végeztek versenyszerűen. A harmóniára törekvő hellének nemcsak a léleknek, hanem a testnek is megadták a magáét, így érezték magukat teljes embernek. Olyan gyorsak akartak lenni, mint Akhilleusz, olyan bátrak, mint Hektor, olyan ügyesek, mint Odüsszeusz, olyan szépek, mint a szamotrakhei Győzelem-istennője, és a legyőzött ellenféllel szemben olyan megbocsátók, mint Pallasz Athéné. De gondoljuk csak el, hány ezer évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a gyilkos dárdából atlétikai gerely, az emberüldözésből különböző távú futamok, az élet kioltására szánt köből diszkosz, dobósúly, „kalapács“, a véres kezi tusából ökölvívás, birkózás legyen. Mennyi sötét évszázadnak kellett leperegni, míg az erőszak humánummá szelidült, míg a győztes harcos bárati jobbot nyújtott és nem kiáltott „recipe ferrum“-ot.

Azután párhuzamosan öldökölt és sportolt az emberiség, míg Theodoziusz császár úgy döntött i. sz. 393-ban, hogy a sportolást abba kell hagyni, s betiltotta az olimpiai játékokat. A kereszténység megbontotta a test és a lélek harmóniájának görög eszméjét, el akarta hitetni, hogy az embernek szégyellnie kell a testét, ezt a pusztulásra ítélt törekeny hüvelyét a „halhatatlan“ léleknek. Az eredmény az lett, hogy a lélek is elkorcsosult az emberiség történetének ebben a módfelett „sport-szerűtlen“ századaiban.

A reneszánsz lehozta az égből a földre az eszményképeket, újra felfedezte az emberi testet, szépnek és derűsnek mondta az életet. Újraéledt a test és lélek összhangjának görög felfogása: antik szerzőket olvastak, szonettekét írtak, lovagoltak, eveztek, ijászattal, vitorlázással töltötték ezt a fájdalmasan rövid és soha többé meg nem ismétlődő életet. Úgy látszott, hogy a szellem és a test végre egymásra talált. Így is volt, de csak kevesek számára. Ünneprontó igazságként el kell mondanunk, hogy már az ókori olimpiákon is csak a szabad emberek vehettek részt, a rabszolgák népes hada legfeljebb a vállán hordozhatta az olimpiai ággal koszorúzott atlétákat, és a „szent ligetbe“ márványtömböket gördíthetett, amelyekből a győztesek mellszobrát faragták ki. A sport igazán önmagává, vagyis demokratikussá, a tömegek kedvelt időtöltésévé csak a XX. század elején vált, amikor valamelyes szabadságjogok, némi szabad idő és a sportlétesítmények szaporodása lehetővé tették az alsóbb rétegek számára is a sportolást. Így futotta be a sport több ezer éves „stadion-hosszát“, a rajt elvész valahol a civilizáció hajnalán, de a célegyenes nem lehet más, legalábbis nagyon reméljük, csak a humánus, az emberi élet szebbé, derűsebbé tétele.

A sport tehát van, mert nem tud nem lenni, a léte történelmi imperatívusz. Édestestvére a harcnak, szelídebb öccse véres kezű bátyjának, játékos kedvű Ábel a haragvó Káin mellett. Újracsinalja a harcot, a bátyját utánozza, de humánusabb kellékekkel. Hiányzik belőle a vér, a megemmisítés szándéka, a halál. De benne van, és ezért is oly vonzó, az egymásnak feszülő férfiero küzdelme, vallásos komolysága, a harc váltakozó kimenetele és a megérdemelt győzelem katarzisa. Ugyanakkor a férfi-brutalitást tükröző harcot enyhíti a nőies játékoság, az engesztelhetetlenség megtörik a játékoság hullámain, a harc ősi kegyetlensége kedélyes humánumba csap át, mert hát csak játék volt az egész. Sajnos, a modern sportban, amely szöges ellentéte a görög sportideálnak azzal, hogy teljesítményre és nem öszszhangra törekszik, mindinkább háttérbe szorul a játékelleg.

Tovább folytatva a harc — sport párhuzamot, nem mehetünk el szó nélkül ama megnyugtató körülmény mellett, hogy a harc káoszát a sportban a rend világa váltotta fel. A harcban minden lehet, a halál is, a sportban csak az, amit a szabályok megengednek. A rendező ész átfésülte az ösztönök kuszaságát, a sportban jogállapot uralkodik, nem lehet a szabályokat büntetlenül megsérteni, „fair play“-t kell játszani. Itt megszűnt „homo homini lupus“, az igazság győz, a hamisság sport-szerűen meghátrál, az emberiségnek ez a soha nem lankadó vágyálma a sportvilágban vasárnapról vasárnapra megvalósul.

Ezek után kockáztassuk meg azt a kijelentést is, hogy a sport a világ egyik legdemokratikusabb intézménye. Az emberi egyenlőségről vallott meggyőződésünket a sport nagyon komolyan veszi. Itt minden játék null-nullnál kezdődik, minden síkfutás ugyanarról a vonalról rajtol, a küzdelem feltételei azonosak minden ver-

senyő számára. Hisz hasznavehetetlenné válna minden eredmény, ha nem szíge-
rán azonos feltételek mellett jött volna létre. Az abszolút egyenlőség „sine qua
non“-ja minden becsületos versenyzésnek. Ha ez megvan, nyugodt lélekkel biz-
hatjuk rá magunkat a tudásra, győzzön a jobbik.

De ki a jobbik? Kétségkívül az, aki jobban megtanult futni, rúgni, dobni,
mint az ellenfele. De itt is előnyben van az, aki már eleve kedvezőbb adottságok-
kal rendelkezik: karcsúbb a teste, nagyobb az ereje, jobb a tüdije. De még ez sem
elég. A győztesnek jobban kell tudnia akaraterejét összpontosítania a cél érdeké-
ben, le kell tudnia győzni idegrendszerére váratlan gátlásait, a lélek kiszámíthatat-
lan megtorpanásait. Igazán jó sportoló csak az lehet, aki a testén uralkodik, testét
szelleme szolgálatába tudja állítani, szellemét pedig az a törekvés tölti el: győzzön
a nagyobb tudás, függetlenül az én személyemtől.

A mindenáron teljesítményre való törekvés a tudomány segítségével kitermel
a modern sportban egy sajátos automata versenyzőt, aki olyan pontos, mint az
elektronikus gép, és olyan kitartó, mint egy sok lóerős motor. Természetesen, ez
inkább eszmény, mint megvalósítás. De eszménynek is nagyon vitatható, mert ki
akarja lúgozni az emberből az emberit, automata reflexekkel akarja helyettesíteni
az eleven gondolatáramlást. Az ilyen sportoló, ha egyáltalán van ilyen, értéktelenné
teszi a saját teljesítményét, mert nem ember, hanem gép érte el. Bevallom, én
mindig — elég nem sportszerűen ugyan — meglepődést érzek, ha egy játékos fel-
tűnően hibázik, ha a kapus „potyagólt“ kap, a sakkozó a sakk-vakság áldozata lesz,
mert ilyenkor érzem, hogy mégiscsak ember van ott, és nem gép. Ha nem is kívá-
natos, de emberileg megbocsátható az ilyen visszaütés.

Valahogy ilyen napjaink sportja, kvalitásaival és pörsenéseivel együtt. Sok a
félművelt, türelmetlen, hangoskodó apostola, akik a szenvedély hangján rontják a
hitelét, de nem kevés a hozzáértő, kiegyensúlyozott művelője, akik a rációt és a
humánusot keresik és értékelik benne.

Kétségtelenül, fennáll a veszély, hogy öncélúságába zárkózik, elterpeszkedik
az életünkön. Egy anekdota szerint Dickens idejében a haldoklók elhalasztották a
jobbélre szenderülést a Pickwick-club soron következő füzetéért. Ma már inkább
a Bajnokcsapatok Európa Kupa-döntője tartja vissza a távozni akarókat. A sport
aktív művelését illetően élsportta, minőségi teljesítményé lett, az érdeklődés szem-
pontjából pedig óriási tömegeket mozgató társadalmi erővé nőtte ki magát.

A különböző nemzetközi szövetségek közel 50 sportágat tartanak számon és
irányítanak. Ma már ilyen sportnemeknek is van nemzetközi fórumuk, mint: bi-
liárd, cselgáncs (judo), görkorcsolya, tollas labda (badminton), rödlizás (ez a fran-
cia „luge“, nem azonos a bobbal). A második világháború után alakult meg a nem-
zetközi szövetsége többek között a kajak-kenunak, a modern öttusának, a röplab-
dának, sporthorgászatnak. A legrégebbi sportágak a századforduló idején szerveződ-
tek: torna (1881), kerékpározás (1900), labdarúgás (1904), autózás (1904), sportlövés-
zet (1907), úszás—műugrás—vzilabda (1908), atlétika (1912). A legfiatalabb nem-
zetközi szövetséget a természetjáró és a tájékozódási verseny hívei hozták létre
1961-ben.

A „mens sana in corpore sano“ jelszavával művelt testedzés századunkban
tömegjellegűvé és versenyszerűvé vált. Ma már országos és világméretekből szer-
vezik a sportot, a tömegsporttól élesen elvált az élsport, a társadalom sportigénye
megköveteli a nagy látványosságot biztosító versenyeket, a szédületes csúcsok fel-
állítását és azonnali megdöntésüket, a káprázatos eredményeket. Mindez a sport
tisztaságának a rovására megy, óhatatlanul válsághoz vezet. A *Le Monde* 1968.
február 28-i számában megjelent cikkében Michel Castaing a következőkben látja
a kapitalista országok sportjának válságtüneteit: túlhajtott professzionizmus, hamis
amatőr-szellem, rasszizmus, gigantizmus (az eredmények elnagyolása és a sporttól
idegen területen való erőszakos felhasználásuk).

Nem így képzelte el a sportot Pierre de Coubertin báró (1863—1937), ez a lel-
kes francia sportpedagógus, a modern olimpiák és a modern sportmozgalom megte-
remtője. A görög kultúra áhitatában élt, részt vett görögországi ásatásokon, jelen
volt, amikor feltárták az Elisz állambeli Olümpia romjait (1892). Utolsó kívánsá-
gának megfelelően szívét Olümpiában temették el, hamvai Lausanne-ban nyugsza-
nak. Coubertin az ásatásoknál látott sportberendezések tökéletessége arra indí-
totta, hogy felújítsa az 1500 éve halott olimpiai játékokat. Nemzetközi Olimpiai Bi-
zottságot hozott létre (NOB), amelynek ő maga 1925-ig elnöke volt. Kezdeménye-
zésére 1896-ban, mostoha körülmények között ugyan, megrendezték az első modern-

kori olimpiát Athénban. Coubertin a versenyszellem és a tiszta humánus összekapcsolásának volt a híve. „A sportot — írta egyik levelében — nemcsak lelkesen, hanem véleményünk szerint erőteljesen kell művelni. A sport az erők időtöltése és azoké, akik fizikailag és morálisan azzá akarnak lenni. Semmi sem tehetné tönkre jobban a sportot, bizonyosan tudom, mint a mérséklet csapdájába való beledkényszerítés, ami éppenséggel ellentéte a sport lényegének. Sportot művelni és eredményt elérni csak úgy lehet, ha a lojalitás szenvedélyével, a hazugság gyűlöletével tesszük, ha gyűlöljük mindazt, ami nem brutálisan őszinte és világos, pontos és egyenes“. De a „brutálisan őszinte és világos, pontos és egyenes“ követelményt gyakran megzavarta a nacionalizmus, a háború, a faji megkülönböztetés. 1904-ben a Saint-Louis-i olimpián kizárták a színes bőrű atlétákat, számukra úgynevezett „Anthropological Days“-t rendeztek. Az 1912-es stockholmi olimpián Drew fekete vágótársa, közvetlenül a start előtt, rázárták az öltöző ajtaját, így nem indulhatott a 100 m-es síkfutásban, ahol egyébként favoritnak számított.

Az 1916-os, 1940-es és 1944-es olimpiákat nem lehetett megtartani, mivel az európai hatalmaknak nagyobb volt a háborúzó kedvük, mint sportszeretetük. A görögök az olimpiák idején szüneteltették minden harci cselekményt, a mi korunkban az olimpiai játékokat függesztik fel a háború miatt. Az 1920-as antwerpeni olimpiára nem hívták meg Németországot, Ausztriát és Törökországot mint a háborúban vesztes államokat. De tizenhat évvel később meg éppen a Harmadik Birodalomra bízták az olimpia megrendezését. Világszerte tiltakozás indult meg az ellen, hogy egy, a faji szegregáció alapján álló hatalom lássa vendégül a sportoló nagyvilágot. A fasiszták ígéretet tettek, hogy tiszteletben tartják az olimpia alapszabályát („...fajra, vallásra és politikai véleményre való tekintet nélkül mindenki részt vehet“), sőt képmutató módon az olimpiai csapatukba bevalogattak két zsidó atlétát is. Ez annál is feltűnőbb volt, mert már akkor véres hajszát indítottak saját „nem árja“ állampolgáraik ellen. De a polgári demokráciákat lenyűgözte a német propaganda, a pénz, a határozottság, úgy gondolták, hogy jó kezekben lesznek az olimpiai játékok. Ez volt minden idők legtisztátalanabb, az olimpia eszméjéhez legméltatlanabb olimpiája: szellemét legtökéletesebben Hitler gesztusa fejezte ki: nem fogott kezket Jesse Owens néger futóval, aki az olimpiák történetében egyedülálló teljesítményt nyújtott, négy aranyérmert szerzett. A régi *Korunk* 1936-os évfolyamában egy kitűnő írásában elemezte az 1936-os berlini olimpia előkészületeit (Szalay István: *Harc az Olimpiász körül*).

A napjainkban lezajlott és részben még most is zajló sportdiplomáciai harcok, amelyek a Dél-afrikai Unió körül gomolyognak, cáfolhatatlanul bizonyítják, hogy nem lehet nem politizálni, amikor alapvető emberi jogokról és igazságokról van szó. Köztudomású, hogy ebben a 15 millió lelket számláló, vegyes lakosságú (fehérek, bantuk, indiaiak) országában apartheid politikát folytatnak. A kifejezés holland-búr, és hátrányos megkülönböztetést jelent. A lakosságot négy kategóriába osztották, a jogok gyakorlását pedig faji szempontok határozzák meg. Ugyanezek érvényesülnek a sportban is. Az 1960-as római olimpián a Dél-afrikai Unió kimondottan fehér csapattal vett részt. 1963-ban Baden-Badenben a NOB felszólította a dél-afrikaiakat: tisztazzák azokat a kritériumokat, amelyek szerint az olimpiai válogatást végzik. Mivel olimpiai bizottságuk ezt elmulasztotta, 1964 januárjában az innsbrucki téli olimpiai játékok idején tartott NOB-gyűlésen kizárták őket az olimpiai nemzetek sorából azzal az indoklással, hogy vétettek az alapszabály 1. és 24. cikkelye ellen. Vagyis: faji, vallási és politikai megkülönböztetés érvényesül az ország sportéletében (1. cikkely), illetve a NOB nem ismerheti el a dél-afrikai olimpiai bizottságot, mert az megsértette az alapszabályt (24. cikkely).

A pretoriai kormány mindent megtett, hogy a NOB döntését érvénytelenítse. Az 1968-as grenoble-i téli olimpiai játékok NOB-ülésén Ausztrália javasolta a kizárás újratárgyalását. A Dél-afrikai Unió ígéretet tett, hogy közös fehér-fekete csapatot indít a 19. mexikói nyári olimpiára, a versenyzők együtt fognak edzeni, együtt utaznak, közös szálláson laknak, valamint ugyanazon zászló alatt vonulnak fel a NOB jelenlegi elnöke Avery Brundage (81 éves amerikai milliós, a tiztusa 1912-es olimpiai bajnoka) komolyan vette a dél-afrikaiak ígéretét, és azzal a megokolással, hogy mindennél fontosabb az olimpiai mozgalom egysége, és 1936-ban is sikerült az olimpiai eszmét megmenteni a rasszizmustól (?), ajánlotta a felvételt. 37 ország szavazott mellette, 23 ellene és 6 tartózkodott. Ne felejtsük el, hogy az olimpiai mozgalomnak 123 bejegyzett tagállama van. De hogy ne legyen a dél-afrikaiak öröme zavartalan, egy nemzetközi bizottságot hoztak létre, amelynek az volt a feladata, hogy a helyszínen tanulmányozza a dél-afrikai olimpikonok felkészü-

lését. A bizottság jelentésében a következők állottak: a pretoriai vezetők ma is következetesen alkalmazzák a sportban az apartheidet. Vannak stadionok, ahova feketék be se tehetik a lábukat. Űrszásban, birkózásban, tornában, lovaglásban, korcsolyázásban csak fehér klubok léteznek. A labdarúgó, vívó és súlyemelő szakosztályokat a megfelelő nemzetközi szervek kizárták soraikból, mert ezek a fajelmélet gyakorlata alapján állanak. A fehér atléták a nemre bevezetett méter-rendszer szerint versenyeznek, a feketék még mindig „yardon“ futnak. A színesbőrűek számára a lövészet tiltott sport.

A NOB 1967 márciusában Teheránban tartott értekezletén Frank Braun, a Dél-afrikai Unió nemzeti olimpiai bizottságának elnöke kijelentette: „Tudjuk, hogy önök közül sokan szeretnék, ha országunkban egységes volna a sportmozgalom, és a válogatás vegyes összecsapásokon dölne el. Nagyon sajnáljuk, hogy ki kell önöket ábrándítanunk. Ilyen változásra nem is lehet számítani a közeljövőben“ (az adatok a *L'Express* című francia hetilap 1968. április 29. és május 5-i számából valók).

A grenoble-i határozat ellen a legkövetkezetesebben 37 afrikai ország szállt síkra. A szocialista országok rokonszenvére támaszkodva, Brazzaville-ben elhatározták, hogy a Dél-afrikai Unió részvétele esetén bojkottálni fogják a mexikói olimpiát. Hasonló értelemben nyilatkozott több ázsiai ország is. Sőt, tartani lehetett attól is, hogy az Egyesült Államok néger atlétái Martin Luther King meggyilkolása után szintén bojkott alá veszik Mexikót. Ez mintegy 50 ország távolmaradását jelentette volna, és a 19. nyári olimpia óriási anyagi és erkölcsi veszteséggel zárult volna. A házigazda Mexikó kezdeményezte elsőknek a grenoble-i határozat revideálását. Arra hivatkozott, hogy ilyen körülmények között nem szavatolhatja a dél-afrikai delegáció testi épségét. Avery Brundage, akit az említett francia hetilap a sport Jourdain-jének nevez, mivel tizenhat éve politizál anélkül, hogy tudna róla, felszisszent, és azonnal összehívta Lausanne-ban 1968 áprilisában a NOB végrehajtó bizottságának rendkívüli ülését, amelyen a Dél-afrikai Uniót döntő többséggel újra és feltehetően véglegesen kizárták az olimpiai játékokból. A szavazás érdekessége az volt, hogy a jelen nem levő tagállamokat telefonon kérdezték meg véleményükről; az ilyen „vote par correspondance“-t az olimpiai szabályzat rendkívüli esetekben megengedhetőnek tartja. Ez volt az első eset az olimpiák történetében, amikor a NOB-ban a nyugati országok vereséget szenvedtek.

Néhány angol és amerikai lap szerfölött sajnálkozott a határozat miatt, azzal érveltek, hogy az olimpia nem a nemzetek vagy fajok, hanem az egyének versenye, az olimpiának békét és nem diszharmoniót kell elhíntenie; éppen most kínálkozott volna alkalom arra, hogy segítsünk a Dél-afrikai Uniónak az apartheidből való kitörésben, és ezzel a határozattal csak megerősítettük szegregációs meggyőződésében.

A konfliktusból valójában az olimpiai eszme tisztasága került ki győztesen: csak úgy sorakozunk fel a rajtához versenyezni, ha előbb az emberi méltóságukat csorbíthatatlanul biztosították. A vita eldőlt, de van még egy sereg kétes kérdés a sport berkeiben, amelyeknek megoldása, bonyolultságuknál fogva, csak a távoli jövőben képzelhető el. Csupán egyet ragadunk ki közülük, a professzionizmus és amatőrizmus félévszázados párbeszédét. Az előbbi kérdéskomplexum a sport és a faji megkülönböztetés politikai-etikai kategóriájába tartozott, emez a sport és a nyereszkedés, a tiszta versenyszellem és a commercializmus dialektikáját érinti. Az amatőrizmust szintén Coubertin határozta meg az olimpiai „Chartá“-ban; a következő szavakkal: „Amatőr az, aki a sportnak szenteli magát“ „par gout et par discretion“ és ebből semminemű hasznot nem húz.“ Tehát az amatőr-sportoló Coubertin szerint az igazi sportoló: kedvtelésből, saját elhatározásából, anyagi önzetlenséggel műveli a testedző gyakorlatokat. Ez az amatőr-definíció azonban egy 1866-ból származó amatőr-klubnak volt az alapszabálya, amely az angol gentlemaneknek ajánlja a sportot, de megtilt minden olyasmit, ami úriemberségükben sértené őket: pénzt elfogadni, alacsonyrendűekkel keveredni és így tovább. Coubertinnek más szabály nem állott rendelkezésére, és már az első olimpián ezt tette meg a versenyek alapszabályává. Egyébként ezt már négy év múlva meg is szegték, az 1900-as párizsi olimpián a győztesek pénzt kaptak. Igaz, hogy először és utoljára. Sajnos, az olimpiai amatőr-szabályzat annyira elavult, és olyan természetű, hogy lehetetlen betartani. (Például a szabályzat szerint az olimpián nem vehetnek részt azok, akik 1. megszakítják foglalkozásukat, »tanulmányaikat« három hétnél hosszabb időre azért, hogy különböző edzéseket vessék alá magukat, 2. akiket általuk vagy mások által megfizetett személyek készítenek fel a versenyekre,

3. akik a versenyek előtt pénzbeli vagy bármilyen egyéb támogatást fogadnak el egyetemektől, kollégiumoktól vagy más intézményektől a felkészülés érdekében...)

Ma már mindenki előtt világos, hogy ha a versenyző helyt akar állni a világ legjobbjaiból tömörítő küzdelemben, nagyon komolyan fel kell készülnie edzők, szakemberek vezetése mellett, akiktől viszont senki sem várhatja el, hogy ingyen dolgozzanak. Aminthogy minden ország így is készíti fel a versenyzőit az olimpiára. Az elavult amatőr-szabályokat ma már nem tartja senki tiszteletben, senkit nem zártak ki azért, mert fizetett edzők felügyelete mellett készült fel, három hétnél jóval több ideig tartó toborzáson. És az olimpia résztvevői mégis ezekre a szabályokra esküsznek fel. Vajon minek kell minősítenünk az ilyen esküt, ha nem hamis eskünek, amire rákényszerítik a versenyzőket? — teszi fel a kérdést Michel Legris, a *Le Monde* 1967. augusztus 8-, 9-, 10-i számában.

A mereven alkalmazott amatőr-szabályoknak ezen erkölcsi szépséghibája mellett van még egy csomó gyakorlati hátrányuk. Az olimpián sok a mostohán kezelt sportág (labdarúgás, kerékpározás, ökölvívás, jégkorong), amelyek távolról sem a legjobb versenyzőket, játékosokat szolítják a rajthoz, mert ezeket a számokat professzionisták is művelik nem lebecsülendő sikerrel, őket viszont az említett szabályok távoltartják az olimpiától. A tenisz emiatt nem is olimpiai szám.

Coubertinnek azonban mégis igaza volt, amikor féltette a sportot a professzionizmustól. Az igaz, hogy kiváló eredményeket csak úgy lehet elérni, ha a versenyző teljesen a sportnak szenteli az életét, anyagilag független, és minden szabad idejével rendelkezik. De ezt csak úgy érheti el, ha talál magának egy mecénást, állami szubvenciót fogad el, vagy társadalmi támogatásban részesül. Ha nem él egyik lehetőséggel sem, a tőkés országokban profi-szerződést ír alá, amely bizonyos jutattások ellenében kötelezi őt a maximális teljesítményre. A versenyző körülbelül 20 és 35 éves kora között alkalmas a legjobb eredmények felmutatására. Ebből a 15 évből azonban 2—3 évet le kell számítanunk a sérülések miatt, gyakorlatilag tehát 10—12 évig kiválóan sportol, és busásan keres. De mi történik vele 35 éves kora után? A társadalom olyan szakemberré képezte ki, amilyenre egy bizonyos idő után nincs már szüksége, tehát eldobja. A sportoló társadalmilag alkalmatlanná válik, annál is inkább, mert eddig nagyon is indokolt bizonyítékai voltak a társadalmi érvényesülést illetően. A profi-versenyző 35 éves korában ott tart, ahol 20 éves fejjel állott. Elloptak az életéből 15 évet, mestersége nincs, hozzászokott egy olyan életformához, amelyről most már le kell mondania. De a pénz, amit eddig keresett? A gyakorlat azt mutatja, hogy a sport csillagai pazarlók, hiszen olyan korban ömlött hozzájuk a pénz, amikor a józanság és a mérséklet nemigen erénye az embernek. Legtöbbjük az aktív sportolás abbahagyása után mélyen az addigi életszínvonal alatt kénytelen folytatni életét, szerencsétlennek érzi magát, akit a társadalom becsapott. A sport-szociológusok egyöntetű véleménye szerint a sport nem lehet mesterség!

A kapitalista világot az is szerfölött izgatja, hogy a profi-sportolók, jöllehet óriási összegeket keresnek, nem fizetnek ennek megfelelő mértékű adót. Tehát valahogy arról van szó, hogy az állam és a sportoló kölcsönösen becsapják egymást, de végeredményben a sportoló húzza a rövidebbet. Amint láttuk, mind az amatőr-ség, mind a professzionizmus válságban van.

A francia testnevelési minisztérium igazgatója, Crespin ezredes a következő áthidaló javaslatot tette: az élsportoló ne kapja kézhez a teljesítményéért járó egész összeget, csak annyit, amennyi kondíciója fenntartásához és a szerényebb, normális életvitelhez szükséges, a többit helyezték el az illető egyesület bankjában, majd amikor a sportoló „nyugdíjba vonul“, kapja meg az egész összeget kamataival együtt. Így a sportoló is — hangsúlyozza Crespin — „tisztesseges adófizető“ lenne, és a társadalom sem venne el az életéből 15 évet.

Minden kétséget kizáróan alapos módosításokra szorul mind az amatőr-szabályzat és -gyakorlat, mind az olimpiai játékok száz éve porosodó alapokmánya. Ugyanakkor rendet kell teremteni a professzionista sport házatáján is, gátat kell vetni az arcátlanul burjánzó nyerészkesedésnek, és biztosítani kell a sportoló emberi méltóságát arra az időre is, amikor már nem hoz dicsőséget egyesülete színeinek. Csak így érvényesülhet zavartalanul a humánus a sportban.

Galbács Mihály